

УДК [930.253+94+929+82-6](477)

Ю. В. ОРЕЛ*

**ТЕМА “КИЕВСКОЙ СТАРИНЫ” В ЛИСТАХ
В. П. НАУМЕНКА ДО М. Ф. СУМЦОВА
У ФОНДАХ ЦДІАК УКРАЇНИ
(до 130-річчя від видання першого номеру журналу
“Киевская старина”)**

Проаналізовано основні теми, що порушувалися у листах В. П. Науменка до М. Ф. Сумцова щодо видання журналу “Киевская старина” (1892–1898, 1907).

Ключові слова: “Киевская старина”; листи; Стара громада; періодичні видання.

“Киевская старина”, перший номер якої було видано у січні 1882 р., відіграла надзвичайно важливу роль у дослідженні історії і етнографії українського народу, у піднесенні значення Києва як наукового центру. Часопис “Киевская старина” як щомісячне періодичне видання, що видавалося у період з 1882 до 1906 рр., сприяв поширенню ідеї про самотність українського народу в межах Південно-Західного краю, в Галичині, серед наукової спільноти Російської імперії.

Засновники журналу неодноразово наголошували, що це видання задумувалося як історичний науковий часопис. Таким чином, з одного боку, вони виконували положення Емського указу (1876 р.), який обмежував видання художніх творів українською мовою, а з іншого – виводили питання української самотності на щабель наукової дискусії.

На матеріалах українських архівів вітчизняними науковцями¹ всебічно досліджено історію заснування і видання часопису, а також проаналізовано основні напрями наукових праць, опублікованих в “Киевской старине” за 23 роки її існування. Великий внесок у цю справу зробила М. Г. Палієнко², яка в опублікованих працях не тільки показала значення журналу у громадському та науковому житті українського народу наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., але також підготувала два видання довідково-бібліографічного характеру, в яких систематизувала матеріал, представлений в журналі.

Вивчення ролі окремих осіб, причетних до видання “Киевской старины”, залишається актуальним завданням сучасної історіографії.

* *Орел Юлія Володимирівна* – кандидат історичних наук, провідний спеціаліст відділу використання інформації документів Центрального державного історичного архіву, м. Київ.

Особливого значення у такому дослідженні набувають джерела особового походження, залучення яких поглиблює наше знання про минуле, адже ми дізнаємося про події від самого їх учасника, а не через призму діяльності офіційних органів влади, установ цензури, жандармерії і поліції.

Приватне листування двох видатних громадсько-політичних і наукових діячів кінця XIX – початку XX ст., зокрема, листи В. П. Науменка до М. Ф. Сумцова³, відкривають нові можливості дослідження історії видання першого українського науково-історичного журналу, стимулюють подальше вивчення широкого кола питань, пов'язаних з діяльністю Старої громади, організацією наукових гуртків і кіл, тематикою наукових дискусій, проблемами фінансування видання. Важливою в цьому сенсі була послідовна відмова діячів, причетних до видання журналу, політизувати питання вивчення українського минулого, етнографічної самобутності та літературної творчості.

21 липня 1893 р. на 11-му році видання редактором “Киевской старины” було затверджено Володимира Павловича Науменка⁴ (при цьому права на видання журналу належали Ксенофонту Михайловичу Гамалії з 2 березня 1890 р.⁵, лише з 23 березня 1902 р. право на видання часопису одержав його редактор, В. П. Науменко⁶).

У Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), у фонді 2052, Сумцов Микола Федорович – професор історії, декан історико-філологічного факультету Харківського університету, голова історико-філологічного товариства, зберігаються листи В. П. Науменка до М. Ф. Сумцова, які висвітлюють питання видання “Киевской старины”. 13 листів охоплюють період з 1892–1898, 1907 рр. Останні листи написано після закриття часопису, але тема “Киевской старины”, а також видання нового часопису “Україна” в них неодноразово порушувалася. Варто також зазначити, що всі листи, окрім двох останніх, надісланих В. П. Науменком у 1907 р., написано російською мовою. Написання листів українською мовою засвідчило ті послаблення щодо вживання мови, які розпочинаються в Російській імперії після 1905 р.

Питання повсякденного життя редакції журналу, співпраці та обміну матеріалами між громадськими і науковими організаціями Києва і Харкова стали найголовнішими у листуванні вчених. Упродовж 1892–1893 рр. і 1895–1896 рр. у журналі друкувалася стаття М. Ф. Сумцова “Сучасна малоросійська етнографія”.

З першого листа В. П. Науменка від 13 січня 1892 р. випливає, що ще до офіційного призначення редактором В. П. Науменко фактично виконував ці повноваження.

Основною темою листів В. П. Науменка було повсякденне життя редакції: так у листі від 4 лютого 1892 р. він повідомляв, що займав-

ся підготовкою № 2 журналу, встановленням точних адрес передплатників, листуванням у справах редакції, зокрема розповів про порядок розсилки нового номеру часопису передплатникам. “Тепер книга вже випущена (30 січня), розіслана і міським передплатникам (1 лютого) і іногороднім (2 і 3 лютого)...”⁷.

Інша важлива тема, яка порушувалась у листах, стосувалась фінансування видання. Неодноразово в історіографії наголошувалося на тому, що видання журналу було збитковим і покривалося або за рахунок видавця (на першому етапі його існування, за Ф. Г. Лебединцева і О. С. Лашкевича), або за рахунок членів Старої громади⁸. За свідченням І. Житецького, першим прибутковим роком у виданні “Киевской старины” був 1903 рік⁹. У листі від 19 жовтня 1892 р. В. П. Науменко пише: “Сумніватися, звичайно, можна, т[ак] я[к] навіть в 1892 р., при всіляких скороченнях видатків, передбачається дефіцит, але видавець міцно тримається своєї лінії і не сумує, хоче перемогти байдужість української публіки до патріотичної справи, не кажучи вже про наукове і культурне його значення”¹⁰. До питання фінансових труднощів повертається Володимир Павлович і в листі від 26 березня 1893 р.: “А між тим за три роки видавництва Гамалії вже збитки сягають 7 тисяч (разом з купівлею видання в 3 500 крб.), і далі видавничих збитків не витримає”¹¹. І одразу пропонує вирішення цих проблем, оскільки за час листування не має сумніву щодо значення журналу та важливості продовження його видання. В. Науменко складає план організації акціонерного товариства допомоги “Киевской старине”, а саме випуск 60 акцій ціною в 100 крб., так щоб уставний капітал товариства склав 6 тис. крб. Це б дозволило журналу видаватися ще 3 роки, а за цей час, вірив редактор, “Киевская старина” змогла б викликати зацікавлення серед населення. Ідею створення такого товариства і необхідність знаходити вкладників у Харкові Науменко повторює і в листі від 8 січня 1894 р., де подає більш точні роз’яснення щодо створення товариства (див № 2).

Підняття престижу часопису та визнання його науковою спільнотою Російської імперії – ще одна тема, яка порушувалася у листуванні. Для здійснення цих планів В. П. Науменко неодноразово відвідував Москву, Петербург. Зустрічі з російським науковцями підтверджували, що дослідження з історії, етнографії та мовознавства, які були основними науковими напрямками, представленими на сторінках часопису, розвивалися на високому рівні, а дослідницькі питання, що порушувались у наукових осередках Києва, Харкова, інших міст України, були актуальними для наукової спільноти Російської імперії. “Звідусіль чув найбільш співчутливі відгуки на справи “Киевской старины”, багато хто обіцяв поділитися чимось зі своїх праць, між іншим О. М. Пипін,

з яким у мене були тривалі бесіди в три сеанси, і А. Ф. Бичков, який сам запропонував вислати в “Старину” свою статтю про якийсь портрет Мазепи”¹².

На сторінках окремих листів можна прослідкувати тему втручання органів цензури в справу видання журналу. Найбільш емоційно В. П. Науменко писав про це у листах, в яких обговорювалися труднощі, з котрими зіткнулася редакція часопису під час публікації праці М. Ф. Сумцова “Сучасна малоросійська етнографія”. У листі від 13 жовтня 1892 р. В. П. Науменко порушує питання використання імені М. П. Драгоманова в цій статті Сумцова, сподіваючись, що йому вдасться отримати згоду цензора на застосування ініціалів М. П. Д., а не псевдоніму Кузьмичевський¹³. У наступному листі 28 січня 1893 р. Науменко викладає увесь процес проходження цензури¹⁴ з цього питання. Спочатку видавець, К. М. Гамалія, зустрівся з київським цензором. Цензор повідомив, що він самовільно не може дозволити публікацію такої статті, і порадив звернутися до Головного управління у справах друку. Питання такого рівня, про надіслання статті на цензуру до Петербургу, могли бути вирішені тільки на редакційних зборах, які відбулися 2 січня 1893 р. На цих зборах вирішено не надсилати статтю до Головного управління у справах друку. Таким чином, у березні 1893 р. вийшла стаття Сумцова, яка аналізувала і оцінювала внесок у вивчення української етнографії не М. П. Драгоманова, а П. Кузьмичевського.

Заборона публікації некролога М. П. Драгоманова стала черговим приводом для сутички з органами цензури. У листі від 22 липня 1895 р. В. П. Науменко згадував про це з великим сумом: “Некролог був мною написаний у найбільш безневинній формі, тільки детальніше, ніж в інших виданнях, – і ні з цього, ні з того цензор мені його викинув”¹⁵. Не вдалося у цьому ж, липневому номері за 1895 р., у продовженні видання праці М. Ф. Сумцова “Сучасна малоросійська етнографія”, в якій він представив внесок М. П. Драгоманова і І. Я. Франка в розвиток сучасної наукової етнографії, зазначити справжнє ім’я М. П. Драгоманова, у ній вчений знову мусив вжити псевдонім – Кузьмичевський.

Аналіз джерел особового походження, на відміну від документів офіційних органів влади, дозволяє зрозуміти, якою була мета і завдання видавців часопису, наскільки вони усвідомлювали свою місію у формуванні української національної свідомості, у розвитку української культури і науки: «...побажаємо покращеного майбутнього, на що, звичайно згодні і Ви, і я, і всі, кому дорога близька для батьківщини справа видавництва “Киевской старины”»¹⁶.

Нові завдання і нова мета, що ставили перед собою діячі громадсько-політичного руху кінця XIX ст. після 1905 р., і труднощі, пов’язані з цим переходом, відбилися в журналі “Україна”, видання якого В. П. Науменко розпочав у 1907 р. Новий журнал складався з

двох частин: наукової і літературно-публіцистичної. У другій частині журналу здебільшого висвітлювались питання сучасного суспільно-політичного життя України.

У новий період, що розпочався після 1905 р., діячі українського національного руху мали перейти від обґрунтування питання національної самобутності українського народу до формулювання політичних програм щодо вирішення питання його політичного майбутнього.

Нижче публікуємо два листи В. Науменка до М. Сумцова, що зберігаються в ЦДІАК України. Документи публікуються вперше.

¹ Данилів В. “Киевская старина” по цензурним документам // Бібліологічні вісті. – 1925. – № 1/2. – С. 59–71; Житецький І. “Киевская старина” сорок років тому // За сто літ. – 1928. – № 3. – С. 125–146; Савченко Ф. В. Б. Антонович і перша редакція “Киевской старины” // Україна. – 1928. – № 6. – С. 83–96; Короткий Ю. А. З історії створення першого історичного журналу на Україні (до 90-річчя від дня виходу у світ першого номеру журналу “Киевская старина”) // Український історичний журнал. – 1972. – № 1. – С. 125–127; Матях В. М. Біля витоків “Киевской старины” (До 110-річчя виходу першого номеру журналу) // Український історичний журнал. – 1992. – № 1. – С. 142–150; Замлинський В. О., Палієнко М. Г. Журнал “Киевская старина” під царською цензурою // Український історичний журнал. – 1993. – № 10. – С. 62–76; Палієнко М. Діяльність редакції “Киевской старины” в оцінці жандармського агента (1900 р.) // Київська старовина. – 1997. – № 1/2. – С. 74–85.

² Палієнко М. Г. “Кієвская старина” у громадському та науковому житті України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – К, 2005. – 304 с.; Палієнко М. Г. “Кієвская старина” (1882–1906): хронологічний покажчик змісту журналу. – К., 2005. – 480 с.; Палієнко М. Г. “Кієвская старина” (1882–1906): систематичний покажчик змісту журналу. – К., 2005. – 606 с.

³ Цитати з окремих листів наводить М. Г. Палієнко у книзі “Кієвская старина” у громадському та науковому житті України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – К, 2005.

⁴ ЦДІАК України, ф. 294, оп. 1, спр. 275, арк. 21.

⁵ Там само, ф. 295, оп. 1, спр. 16, арк. 9.

⁶ Там само, арк. 13.

⁷ Там само, ф. 2052, оп. 1, спр. 838, арк. 2.

⁸ Житецький І. “Киевская старина” сорок років тому // За сто літ. – 1928. – № 3. – С. 145.

⁹ Там само. – С. 144.

¹⁰ ЦДІАК України, ф. 2052, оп. 1, спр. 840, арк. 1 зв.

¹¹ Там само, спр. 842, арк. 2.

¹² Там само, спр. 839, арк. 1 зв.

¹³ Там само, спр. 840, арк. 2.

¹⁴ Там само, спр. 841, арк. 1 зв.

¹⁵ Там само, спр. 844, арк. 2 і зв.

¹⁶ Там само, спр. 843, арк. 2.

Листи В. П. Науменка до М. Ф. Сумцова**№ 1***2 березня 1892 р., Київ***Многоуважаемый Николай Федорович!**

Вчера получил с почты письмо Ваше с приложенными к нему 10 рублями и сегодня хочу приготовить к отправке 400 экз. фототипий портрета А. А. Потебни¹; если не успею сделать этого сегодня, то завтра уже непременно исполню. Одновременно с портретами (в одной посылке) высылаю Вам и 25 оттисков “Параллелей к Вию”, т. к. мартовская книжка “Старины” уже вышла и завтра будет сдана на почту иногородним подписчикам, т. ч. Вы, вероятно, получите и посылку, и книжку в один день. Не понадобится ли еще для Харькова портретов А. Потебни, т. к. я заказал их с запасом? Ведь Вы писали, что еще к какому-то изданию желательно было приложить портрет; у меня будет в запасе штук 500.

Только что возвратился я из Петербурга и Москвы, где имел случай видаться и беседовать с разными лицами, более или менее соприкасающимися с наукой и литературой. Отовсюду слышал самые сочувственные отзвуки делам Киевской Старины; многие обещали поделиться кое-чем от своих трудов, между прочим А. Н. Пыпин², с которым у меня были продолжительные беседы в три сеанса, и А. Ф. Бычков³, сам предложивший послать в “Старину” свою заметку о каком-то портрете Мазепы. Конечно, для “Киевской старины” самая подпись таких имен, хотя бы и под малозначительными по содержанию вещами, будет не бесполезна. Вел я также продолжительные переговоры с некоторыми из участников “Этнографического обозрения”. Они (Янчук⁴, Каллаш⁵) высказывали свои опасения, будто мы, киевляне, сердимся на них за то, что они отвлекают литературные силы от “Старины” в свое “Обозрение”. Я им на это отвечал, что дело не в отвлечении сил, а в отсутствии организации в работах этнографических; мне кажется, что в данном состоянии науки русской этнографии еще много ступенек в этнографических работах, а именно: начиная с сырых материалов и кончая серьезными научными исследованиями в области этнографических изысканий, а в промежутке между этими двумя ступеньками стоит целый ряд других ступенек в виде подведения тех или иных итогов. Думается мне, что материала хватит на 10 таких “Обозрений”, как они издают, и силы такие найдутся, но что силы эти надо свести в стройную организацию.

Вы, конечно, уже видите, многоуважаемый Николай Федорович, что вся работа моя там, равно как и тут теперь, в письме, [нап]равляется в одну сторону – Вашу: повторяю опять – мы надеемся, что Вы возьмете на себя инициативу в этом деле и составите проект занятий, а затем мы, киевляне, просили бы Вас приехать как-нибудь к нам, в Киев, на несколько дней для окончательного собеседования. Как Вы думаете об этом? Свои мысли по этому вопросу, если Вы пожелаете, я могу сообщить Вам письменно, т. к. когда-то, года 4 назад, я имел в виду поднять (и даже уже начал) одну коллективную работу по этнографии.

Будьте здоровы!

Ваш В. Науменко

ЦДІАК України, ф. 2052, оп. 1, спр. 839, арк. 1–2 зв.

¹ Потебня Олександр Опанасович (1835–1891) – український мовознавець.

² Пипін Олександр Миколайович (1833–1904) – російський літературознавець етнограф.

³ Бичков Афанасій Федорович (1818–1899) – російський історик, археолог.

⁴ Янчук Микола Андрійович (1859–1921) – етнограф, фольклорист, літературознавець.

⁵ Каллаш Володимир Володимирович (1866–1918) – український і російський літературознавець, фольклорист.

№ 2

8 січня 1894 р., Київ

Многоуважаемый Николай Федорович!

Прежде всего позвольте поздравить Вас с Новым годом и пожелать всяких благ в Вашей многотрудной деятельности. Думал я лично приветствовать Вас и всех харьковчан на месте, но обстоятельства сложились так, что думы мои при мне и остались. Главный виновник этой неудачи – типография, которая набрала много работ и не в состоянии выполнить их в срок, вследствие чего мы, вероятно, скоро расстанемся с ней и перенесем печатание в другое место. Ведь и сегодня еще нет 1-го номера “Старины”, что меня приводит в отчаяние, а уж о злости и говорить нечего. Между прочим, и оттисков нет до сих пор, чем и объясните неполучение Вами оттисков об отравлении змеиным ядом.

Спешу Вас известить, что дело об устройстве вспомогательного товарищества “Киевской старине” идет на лад, надеюсь, что Вам рассказал подробности этого дела Василенко¹ и что у Вас в Харькове можно будет найти сочувствующих. Как и предполагалось, взнос в 100 руб. разделяется на 4 срока по 25 р. каждый в течении 2-х лет: 1-й срок – март, 2-ой – сентябрь 1894 г., а 3-й и 4-й – март и сентябрь 1895 года. Вербуйте людей к сему предприятию, сообщая всем, что эти средства исключительно пойдут на плату гонорара за статьи, благодаря чему статьи будут печататься с разбором, а не по принципу “даровому коню в зубы не смотрят”, как и случилось со статьей Лонгинова², по поводу которой, впрочем, я держусь такого мнения, как Вы. Но Бог с ним! Не будем говорить о прошлом, а пожелаем улучшенного будущего, на что, конечно, согласны и Вы, и я, и все, кому дорого близкое для родины дело издательства “Киевской Старины”.

Вы, конечно, сами видели, что дополнение к статье Вашей об Алексее Поповиче не могло попасть в печать, т. к. статья была уже отпечатана. Заметка же будет в следующем номере.

Предлагаемая Вами статья Короленко³ о Межигорьи уже была у меня, и мы ее забраковали, т. к. она громаднa и ничего нового не даст.

Статья Ваша “Песни и сказки о живом мертвецe” пойдет в феврале.

Радуюсь душевно, что Вы будете давать отзыв о книге Житецкого⁴, и конечно – отзыв будет достоин своего назначения. Еще больше радуюсь, что Вы намерены поднести пилюлю по адресу Соболевского: пора этому наглому человеку утирать нос.

Только что получил 1-ый номер нового галицкого научно-литературного журнала “Жите и слово”, изд. Франком. Там Драгоманов обрушился на Вас очень свирепо.

Будьте здоровы! Всего хорошего желает Вам искренно уважающий Вас
В. Науменко

ЦДІАК України, ф. 2052, оп. 1, спр. 843, арк. 1–2 зв.

¹ Василенко Микола Прокопович (1866–1935) – український історик і державний діяч.

² Лонгінов Аркадій Васильович (1843–?) – російський історик.

³ Короленко Прокіп Петрович (1834–1913) – історик і етнограф.

⁴ Житецький Павло Ігнатович (1836–1911) – український мовознавець, педагог.

Проанализированы основные темы, поднимаемые в письмах В. П. Науменко к Н. Ф. Сумцову относительно издания журнала “Киевская старина” (1892–1898, 1907).

Ключевые слова: “Киевская старина”; письма; периодические издания.

The article analyzes the main topics raised in the V.P. Naumenko letters addressed to M.F. Sumtsov about the “Kievskaya starina” journal publishing.

Keywords: the “Kievskaya starina” journal; the letters; the old community; periodicals.